

Feljegyzések a szokás súlyáról, a hagyomány értelméről és a bennünk élő távolságról

„Szüleid létrehoztak, mert ez volt a szokás.

Szerettek téged, mert ez volt a szokás.

Szeretned kell őket, mert ez a szokás.

Most azután a szokásnak az a súlya és az az értéke, hogy nem tudod, mi történt volna, ha nem tettünk volna neki eleget, ehelyett nagyon is jól tudjuk, hogy általa mi történt.”

Paul Valéry

Hogyan születik a hagyomány, mi kell hozzá? Valahol olvastam, hogy egy dél-olaszországi halászfalu legtöbb idős férjja eltűnt egy tengeri viharban. (Ezt a témát dolgozta fel Visconti *Vihar előtt* (1948) című filmjében: ott szicíliai halászokkal történik ugyanez.) Ennek a fájdalmas eseménynek az emlékére egy évvel később megemlékezést tartottak. Egy nagyméretű szobrot, alighanem Keresztelő Szent János szobrát levitték tengerpartra, oda, ahol az asszonyok visszavárták a férjeket, majd körmenettel együtt vonultak fel a dombra, a templomhoz. Ezután minden évben megismételték. (Tudjuk, ismétlés nélkül nincs hagyomány.) Később nem egy, hanem több szobrot is vittek, amiből néhány év alatt szabályos verseny lett: csapatok álltak rajtra készen, és futva, rohanva vittek fel a dombra, a templom elé. És mint a sportversenyen, volt első, második és harmadik helyezett csapat, és nyilván reggelig tartó fiesta. Itt az elsőket hősként ünnepelték. Rég elfelejtődött, hogy egy gyásznapi volt eredetileg, a reménytelenség és a szomorúság ünnepét a boldogságvárás váltotta fel. A körkörös időt átvágta a lineáris idő sávja.

De mi ez a kétféle idő: a *körkörös* és a *lineáris idő*, amely nélkül – ezek összefonódása nélkül – a hagyomány elképzelhetetlen számomra? E fogalmat én Mircea Eliade 1949-ben írt *Az örök visszatérés mítosza* című könyvéből vettem. Szerinte ez utóbbi a modern emberre, a mai társadalomra, reánk, a körkörös Idő az archaikus közösségben élő emberre, társadalomra érvényes. Könyvében következetesen szembeállítja a modern embert, aki tudatosan és megfontoltan történelmet alkot a hagyományos civilizációban élő emberrel, aki ellenzi a történelmet: „Ez utóbbi önmagában sosem tartotta értéknek a történelmi eseményt”, mert „örökké csak történelmen túli mintákat, archetípusokat keresett”.

S ha Mircea Eliade könyve alapján ábrázolom e két típus időfelfogását, a körkörös és a lineáris időt, vagyis ha a koncentrikus körökön átvezető egyenes vonalat rajzolok, akkor talán a hagyomány röntgenképét kapom meg. S ha elmaradnak a körök, és csak a línea, a vonal marad: a szokásból látvány lesz, a külső szemlélő számára készült produkció, színpadra való műsor. Ennek jogát s létét tagadnom

dőreség volna, de hogy az már egészen más, azt mindenki érzi. Ekkor az idő dimenziója sérül – az idő háttér nélkül marad.

Ez történt az elmúlt másfél évtizedben május elsejével is. Mint piros betűs ünnepet szokás volt megünnepelni, hisz egy megrögzött hagyomány része volt – ideiglenesen. Ugyanis ma senki sem tudja megmondani, hogy kinek vagy minek az ünnepe. Szent Fülöpé volt, erre bizonyosság a töredékesen meglevő májusfaállítás szokása, ami egészen másról szól, mint a szent története.

Lépünk egyet tovább, Szardínia szigetére, a kétezer lelkes Mamoida városkába. Itt minden év január 16-án, Szent Antonio ünnepén máglya gyúl a régi templomnál – olvasom Margittai Gábornak a *Pogányok* című beszámolójában. „E máglyát hiszekegyet mormoló emberek járják körül háromszor, majd ijesztő maszkjukban éktelen zajt csapva, valahonnan a kereszténység előtti múltból megjelennek a tűznél Mamoida rossz és jó szellemei, a mamuthones és az issohadores maskarások, hogy vad karnevált csapva elűzzék a telet, és megújítsák a természetet. És így van ez minden július harmadik vasárnapján, a Carmel-hegyi Boldogasszonynak szentelt ünnepségen is. Mert a rítusokban véletlenek nincsenek: a Madonna del Carmelo az, aki *az üdvösség ruházatába öltöztet*, aki oltalmazó köntöst ad a pokol ereje ellen. Negyvenfokos hőségben harminckilós kolompköteggel a hátán, állati bőrökbe csavarva táncol az utcákon, lassan, fenyegetően vonulva tizenkét mamuthones, az év tizenkét hónapjának, ugyanakkor a sötétségnek, a terméketlenségnek a megtestesítője. Tíz pástorféle issohadores tartja kordában őket, ők a világosság ereje, lasszóval vadászva a bábéskodókra, míg az öreg templomhoz nem érnek, ahol lélegzetelállítóan primitív ritmusban ugrál az ég felé az egész csapat. Termékenységarázslat, démonűzés, az idő megújítása – mindez furcsán természetesen belefóródva a keresztény ünnepkörbe.”

A hagyomány ápolásában részt venni, mamuthonesnek és issohadoresnek lenni ma is kitüntető feladat. Megbízgatás, elhivatottság. Gyermekekemberek, fiatalok és a súly alatt szuszogva görnyedő idősebbek szíjazzák magukra kolompjaikat, csatolják arcuk elé a ma már csak néhány mesterember által faragott fekete maszkjukat.

Ezen maszkok másik fele, az íráshoz mellékelt fényképen jól látszik, szarvasmaszk. A szarvas, egészen Szibériáig és a legősbibbi időig visszamenve napszimbólumként élt és él. Így került a mi regösénekeinkbe is. Gömör megye régészétől és néprajzosától, B. Kovács Istvántól tudom, hogy a szilicsei „Kilenc-fa” barlangból származik a honi földön talált legrégebbi agancsmaszk: a korai vaskorból, az úgynevezett hallstadi időszakból (800–400) való.

* * *

Nem vagyunk mi rablók, Szent István küldötti, haj regő rajta – énekelték a Somogy megyei Nemesdédén. Gyaníthatóan szent *Isten küldötti* volt valaha a szövegben, ahogy ezt több változatban is hallható. *Ne fuss, ne fuss, ne fuss, Szent István királyunk, mi sem vagyunk ördögök, hanem a te szolgálid* – így szóltak Nagyrécsén (Zala megye) emlékeztvén a valaha valóban volt Szent István szolgákra, a torlóokra, akikről a *Tibanyi Alapítólevél* is megemlékezik. (Őket később kolindásoknak nevez-

ték.) Hogy miért ördögök? Talán a maszk miatt, amit valaha viseltek. Ezek feltételezett meglétéről, mint a szokás, a rítus kellékéről több kutató is megemlékezik. *Ne siess, ne siess, uram, szent István király az én halálomra* énekelték. Dozmaton 1899-ben Sebestyén Gyulának Szent István napján. Nyilvánvaló, hogy a régi szokás szövegébe véletlenül került Szent István király neve, bár elismerem, ez elég homályos pont. Mert, feltételezésem szerint (és erre bizonyosság az nagyszámú farsangi regölés, ami az ország három különböző területén került elő) a középkorban március 25-én, az új év kezdetén volt divatban ez a szokás. Később az új év, az évkezdés is – egy vélemény szerint a naptári időpont valószínűleg szláv szokás hatására – előrébb került, és így a regölés kezdete karácsony másnapjára, a protomártír szent István napjára tevődött. (Hogy hétfőn volt a kezdet, azt meggyőzően bizonyítja Dömötör Tekla tanulmánya.) Mivel első királyunkat is szentként tisztelték, könnyű volt a névcsere. De ez soha, semmi gondot nem okozott. Az viszont igen, ha a dallam magját (a felugró kvintet, vagyis az egész lelkét) elhagynók, ha kivennők a legfőbb motívumot, a szarvast – az egész tetszhalottá válna. Nem tudom, hogy a szárd pogány kori szokásban van-e ének – a kolompzúgástól ez most elképzelhetetlen –, de ha volt, akkor a mi regösénekünkhez hasonló ütempáros lehetett az. Ugyanakkor a maszk a kétféle alakoskodó társaság jól mutatja, hogy egy duális mítosz keresztényesült továbbélése ez is: vagyis a sötétség és a világosság harca, mint nálunk a Cibere vajda és Konc király (a Böjt és Farsang csatája), mint a Szent László-legenda középkori falképciklusunk, amely a honfoglalást megelőző időszakig vezethető vissza.

* * *

Térjünk vissza Szent Istvánhoz. Olvasom Magyar Zoltán könyvében, hogy Vargyas Lajos is román folklórból való átvételnek tartja a Moldvában előkerült Magyar István király éneket. De ennek tartja Kallós Zoltán is, aki két töredékes változatát gyűjtötte be 1958-ban.

*Magyar István király, Országunk istápjja,
Felköté a kardját, Vevé trombitáját.*

*Kiment zajtójába, Zudvarába lépett,
Hangozá keletre, S napszentületére,*

*Hogy gyűllyenek össze Az ő gyermekei,
Az ő gyermekei, Hadbéli fia.*

*Össze es gyűlének. Fegyver alá tette
S háborúba indult Dusmány* eleibe*

* Ellenség – románul.

„Én elé felé nem tudom, elfelejtettem”, mondta az idős énekes, világtalan és analfabéta férfi. De Vargyas Lajos ismeretet egy 20 versszakos történeti éneket, amely a törökök ellen hadba induló és azokat legyőző István királyról szól. A Vargyas-féle kivonat így szól:

„»Elment István király, Már a háborúba, Elment az törökkel Már a háborúba. Már István királynak A lábát ellőtték. Haza fogott menni Csendes hazájába.« Ezután kéredeznek be anyjához, mert jönnek a törökök, de az nem hiszi el, hogy a fia, majd visszaküldi a háborúba, mert »Jaj már az országért Halált kell szenvedni«. Erre összeszedi katonáit, levágják a törököt, hogy patakokban folyik a vér, s újra kéredeznek be édesanyjához. Felesége »becsapja«, de édesanyja befogadja. Azután fölveszi legszebb ruháját és megy a templomba. »Akkor az harangok Meg fogtak zúdulni: Szójjatok harangok, Hajoljatok zászlók! Jaj már István király Most jó az templomba! Akkor már a zászlók Mind fejet hajtottak«.”

A gyűjtő kommentárja szerint az ének *Stefan čel Mare* (Nagy István) moldvai fejedelemtől szól, amit a másik adatközlő is sejtetett, mondván, hogy azt románból ő maga fordította. Szerencsére találtam egy olyan feljegyzést, amely számomra biztos adat a román eredeti mellett.

1838-ban, a moldvai magyarok között megforduló Gegő Elek a bákói vendégfogadóban szóban és képen találkozott ezen epikus énekkel és Stefan čel Maréval:

„Én a’ falon függő képeket, melyek közül sz. Miklósé a’ moldvánoknál nem maradhat ki, szemlélgetém; ’s a’ többi között István fejedelemnek egy csatáját látám nem apellesi ecsettel, hanem tarkabarka színbe mártott moldvai ujjal lemázolva. ’S íme éppen ez ada vendéglőmnnek a’ beszélgetésre tárgyat: elmondá t.i. hogy nagy István, a’ moldvaiak elfeledhetetlen vajdája, egykor a’ török ellen vívni szállt, de balszerencsével, ’s ezért megmaradott seregével visszatért a’ főváros felé. A’ szárnyas hír anyjához hamarabb eljutván, ez bezáratja a’ kapukat, ’s egyike felett övéinek körében várja fiát: kit, midőn elérkezett, kezében a’ város kulcsait tartván, így szólítá meg: Fiam! Menj, előbb verd meg a’ törököt, aztán kapukat nyit a’ te anyád. Erre az elcsüggedtek neki bátorkodván, másodszer rohantak az ellenségre ’s győződelemmel tértek meg. Annyi tapasztalásom szerint is bizonyos, hogy mint nálunk a’ halhatatlan emlékezetű Mátyásról: úgy Moldvában a’ legutolsó földművelő is tud valamit regélni nagy István vajdáról.”

Magyar, román, átvétel, hamisítvány? De mi számít annak és mi eredetinek a népköltészetben, ahol nincsen semmiféle határ? Idő nélküli, hely nélküli minden, ami népköltészet.

Hogy ez az ének a moldvai magyar népköltési hagyomány része (töredéke), azt nem lehet vitatni, de azt sem, hogy nem a mi Istvánunkról szól. Persze szólhatna, hisz az első három sora nyilvánvaló a Moldvában is ismert Szent István-énekből való átvétel, de ehhez a toldásra, a hozzá gondolt, szerkesztett, írt szövegre lett volna szükség. De ez nem íródott meg, mert a hagyomány foglyaként nem engedte az átírást a mögötte rejlő eredeti. Csak a szándék volt (és maradat), hogyha István, akkor az csakis a mi szent királyunkat jelentheti, aki ezer éve „vigyázkodik reánk”.

* * *

Vajon van-e a szokásnak teste? Igen, ez az, amit látunk. És lelke? Az is, ez a hagyomány: ezt mondanám én a szokás lelkének. Fojtsd meg a lelkét, elhal a teste is: egy csontmerev valami marad a szokás helyett vagy helyén, amit bár szokásnak neveznek, de csak az volt.

A korunk egyik feladata nem kevesebb, mint a lélek föltámasztása. Hisz ma már nincsenek határok, időhatárok sincsenek, akárcsak a népköltészetben: az Űrben és a Holdon sétálunk, a végtelennel parolázunk – mindent lehet, mindent szabad. Elérkeztünk az abszolút, a Végtelen lehetőségekhez, s ezáltal bajba kerültek az Idővel kapcsolatos dolgok, hisz ilyen a szokás és a hagyomány is.

* * *

Márai Sándor írja: „Egy haza mindig olyan nagy és gazdag, amennyire egy szellem és az anyanyelv meg tud hódítani valamit a világból”. Valahogy ezzel rokon minden nép (egymással sohasem ellenséges viszonyban levő) hagyománya. És ezért – ennek analógiája – mondom, hogy egy hagyomány mindig olyan nagy és gazdag, amit egy láthatatlan, de anyanyelven megszólaló szellem örökségként meg tudunk magunknak hódítani és meg tudunk tartani. Ennek módja pedig az volt, hogy a hagyományt körbe kerítettük szokásokkal: énekkel, verssel, dramaturgikus játékkal, s ezt a keretet azután benépesítettük szimbolikus elemekkel, mitikus alakokkal, lényekkel.

„Az idő bennünk levő távolság” – írja Paul Valéry. És a hagyomány? Az is bennünk élő távolság, mint az Idő. De máris hallom a választ: ez volt, mert immáron nincs Távolság, és nincs Idő. Lesz? Rövid válaszom feltételes módban, befejezett jövő időben: lesz lehet. Vagy inkább így a helyes: lett lehet, vagyis befejezett múlt? Erre mások bizonyára jobb és biztosabb választ tudnak adni, mint én. ☒